सदा । पित्रर्णे विद्यमाने तु न च पुत्रो धनं हरेत् । देयं तद्धनिके द्रव्यं मृते पौत्रैस्तु दाप्यते" । एवं मातृकर्णेऽपि "मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः" या० उक्तेः । पुत्रपौत्रादिभिर्देय ऋणे विशेषमाह विष्णुः "धनग्राहिणि प्रेते प्रव्रजिते वा द्विदशाः समाः प्रोषिते वा तत्पुत्रपौत्रैर्देयं नातः परमनीप्सुभिः" प्रेते अप्राप्तव्यवहारस्य विंशतिवर्षोत्तरं, संन्यस्ते प्रोषिते च सर्वस्यैव तत्कालोत्तरं देयम् । एतच्च अप्राप्तधनस्य गृहीतधनस्य तु तत्क्षणाद्देयता ऋणावशेषधनग्रहणस्यैव प्रागुक्तशास्त्रसिद्धेः । ऋणापकरणाभावे दोषमाह व्यासः "तपस्वी वाग्निहोत्री वा ऋणवान् म्रियते यदि । तपश्चैवाग्निहोत्रञ्च सर्वं तद्धनिनो भवेत्" । अन्यकृतपुण्यस्यान्यत्र संक्रमाप्रसङ्गेऽस्य चिन्दार्थवादता तेन तत्तत्पुण्यनाशकतेति पर्यवसितोऽर्थः । कात्या० "उद्धारादिकमादाय स्वामिने न ददाति यः । कस्तस्य दासो भृत्यः स्त्री पशुर्वा जायते गृहे" तथा नारदः "याच्यमानं न दद्याद्य ऋणं वापि प्रतिग्रहम् । तद्द्रव्यं वर्द्धते तस्य यावत् कोटिशतं भवेत् । ततः कोटिशते पूर्णे वेष्टितस्तेन कर्म्मणा । अश्वः खरो वृषो दासो भवेज्जन्मनि जन्मनि" तेनर्णानपक्रियाया उक्तपश्वादियोनिप्राप्तिहेतुदुरदृष्टजनकत्वम् । ऋणग्रहणमेव पापहेतुः तच्छोधनस्य तन्नाशकतेति तद्राधर आह स्म ।

ऋणावन् त्रि० ऋण—वनिप् दीर्घश्च । ऋणवति । "ऋणावानं न पतयन्त सर्गैः" ऋ० १, १६९, ७ । ऋणावानमृणवन्तम्" भा० । "ऋणावा बिभ्यद्धनम्" ऋ० १०, ३४, १० ।

ऋणान्तक पु० ऋणमन्तयति अन्ति—नामधा० ण्वुल् । मङ्गलग्रहे शब्दरत्ना० तत्सेवने ऋणमोचनात्तस्य तथात्वम् ।

ऋणापकरण न० ६ त० । ऋणशोधने ऋणापनयनादयोऽप्यत्र ।

ऋणिक त्रि० ऋणमस्त्यस्य ठन् । ऋणयुक्ते (खातक) "द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्धनम्" या० ।

ऋणिन् त्रि० ऋणमस्त्यस्य इनि स्त्रियां ङीप् । ऋणयुक्ते (खातक) "ऋणी न स्यात् यथा पिता" स्मृ० । "समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेद्" । "जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणैर्ऋणी भवति" श्रुतिः ।

ऋणिधनिचक्र न० तन्त्रोक्ते ग्राह्यमन्त्रशुभाशुभज्ञानार्थे चक्रभेदे तच्चक्रलेखनप्रकार उक्तः तन्त्रसारे "अथ ऋणिधनिचक्रम् । तद्यथा रुद्रया० "कोष्ठान्येकादशैवेह वेदेन पूरितानि च । अकारादिहकारान्तं लिखेत् कोष्ठेषु तन्त्रवित् । प्रथमं पञ्चकोष्ठेषु ह्रस्वदीर्घक्रमेण तु । द्वयं द्वयं लिखेत् तत्र विचारे खलु साधकः । शेषेष्वेकैकशो वर्णान् क्रमतस्तु लिखेत् सुधीः । षट्कालकालवियदग्निसमुद्रवेदखाकाशशून्यदहनाः खलु साध्यवर्णाः । युग्मद्विपञ्चवियदम्बरयुक्शशाङ्कव्योमाब्धिवेदशशिनः खलु साध्यकार्णाः । नामाज्झलादकठवाद्गजभक्तशेषं ज्ञात्वोभयोरधिकशेषमृणं धनं स्यात्" । अस्यार्थः साध्यवर्णान् स्वरव्यञ्जनरूपेण पृथक्कृतान् षट्कालाद्यङ्कैर्गणितान्(मिलितान्) तथा साधकनामाक्षराणि स्वरव्यञ्जनरूपेण पृथक्कृतानि युग्माद्यैरङ्कैर्गणयित्वा (सकङ्कलय्य) अष्टसंख्याभिर्हृत्वा उभयोः साध्यसाधकयोश्चाधिकम् ऋणं शेषं धनं ज्ञात्वा मन्त्रं दद्यात् । मन्त्रश्चेदृणी भवति तदा मन्त्रः शुभदायको भवति धनी चेन्न । तन्त्रान्तरे "मन्त्रस्त्वृणी शुभफलोऽप्यशुभो धनी च तुल्यो यदा समफलः कथितो मुनीन्द्रैः" । अन्यच्च "शून्ये मृत्युमवाप्नोति धने च विफलो भवेत् । ऋणे तु प्राप्तिमात्रेण सर्वसिद्धिस्तु जायते" तथा रुद्रयामले "मन्त्रो यद्यधिकाङ्कः स्यात्तदा मन्त्रं जपेत् सुधीः । समेऽपि जपेन्मन्त्रं न जपेत् तु ऋणाधिके । शून्ये मृत्युं विजानीयात् तस्मात् शून्यं विवर्ज्जयेत् । "तथा इन्द्रर्क्षनेत्ररविपञ्चदशर्त्तुवेदवह्न्यायुधाष्टनवभिर्गुणितानथ साध्यवर्णान् । दिग्भूगिरिश्रुतिगजाग्निमुनीषुवेदैः षड्वह्निभिस्तु गुणितानथ साधकार्णान्" इदन्तु वचनं विष्णुविषयम् रामार्चनचन्द्रिकाधृतत्वादिति केचित् । वस्तुतस्तु पूर्वस्यैव विवरणं तथा हि इन्द्रर्क्षनेत्रेत्याद्यनन्तरं "नामार्णकोष्ठाङ्कमथाभिहन्यात् एकादिरुद्राङ्कगतक्रमेण" । व्यक्तं रुद्रयामले "साध्याङ्कान् साधकाङ्कांश्च पूरयेद्ग्रहसंख्यया । गुणिते तु हृतेऽष्टाभिर्यच्छेषं जायते स्फुटम् । तदङ्कं कथयाम्यत्र एकादशगृहस्थितम्" इत्युक्त्वा षट्कालेत्याद्युक्तम् । प्रकारान्तरं यथा "नामाद्यक्षरमारभ्य यावत् मन्त्रादिमाक्षरम् । त्रिधा कृत्वा स्वरैर्भिन्नं तदन्यद्विपरीतकम्" । अस्यार्थः साधकनामाद्यक्षरतो गणनया यावत् मन्त्रादिमाक्षरम् तत्संख्यां त्रिधा कृत्वा सप्तभिर्हृत्वा अधिकम् ऋणं शेषं धनं स्यात् । तदन्यदिति मन्त्राद्यक्षरमारभ्य यावत् साधकाद्यक्षरं भवेत् तावत् संख्यां सप्तगुणां कृत्वा त्रिभिर्हरेत् । अन्यच्च "साध्यनाम द्विगुणितं साधकेन समन्वितम् । अष्टभिश्च हरेच्छेषं तदन्यद्विपरीतकम्" । अस्यार्थः साध्यनामस्वरव्यञ्जनभेदेन द्विगुणीकृत्य साधकनाम्ना स्वरव्यञ्जनभेदेन मिलितं कृत्वा अष्टभिर्हरेत् अधिकम् ऋणं शेषं धनम् । तदन्यदिति साधमनाम स्वरव्यञ्जनभेदेन